

UDK 91/92

Parvina RAHMONOVA,
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: rahmonovparvina356@gmail.com

PhD, dotsent F.Rashidova taqrizi asosida

THE ROLE OF FIRDAVSMONAND SAMARKAND IN THE ESTABLISHMENT OF THE POWER OF IMAMAKULIKHAN

Annotation

In this article, the role of Samarkand in the rule of Ashtarkhani ruler Imamquli in Samarkand and the acquisition of the throne of Bukhara is revealed based on relevant sources.

Key words: Mogiyan lake, Dostum argun, king Kochakbi, Hajibi noyan, Camarqand fortress, Imamqulikhan.

РОЛЬ ФИРДАВСМОНАНДА САМАРКАНДА В УСТАНОВЛЕНИИ ВЛАСТИ ИМАМАКУЛИХАНА

Аннотация

В данной статье на основе соответствующих источников раскрывается роль Самарканда в правлении аштарханского правителя Имамкули в Самарканде и занятии трона Бухары.

Ключевые слова: Озеро Могиян, Дустум Аргун, Шах Кочакби, Гаджиби Ноян, Замок Камарканд, Имамкулихан.

IMOMQULIXON HOKIMIYATINING O'RNATILISHIDA FIRDAVSMONAND SAMARQANDNING TUTGAN O'RNI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Ashtarxoniy hukmdor Imomqulining Samarqanddagi hokimligi va Buxoro taxtini egallashida Samarqandning tutgan o'rni tegishli manbalar asosida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Mog'iyon ko'li, Do'stum arg'un, shoh Ko'chakbiy, Hojibiy no'yon, Camarqand qal'asi, Imomqulixon.

Kirish. O'zbek davlatchiligi tarixida hukmronlik qilgan turli sulola yoki hukmdorlarning siyosiy, iqtisodiy va boshqa sohalardagi faoliyatida Samarqand o'ziga xos o'rin tutgan. Ayrim hukmdorlarning taxtga o'tirishidan oldin Samarqandga hokim bo'lgani diqqatga sazovor. Ushbu maqolada Ashtarxoniy hukmdor Imomqulixonning Samarqanddagi hokimligidan taxtga chiqishigacha bo'lgan faoliyati, va bunda bu shaharning o'rni haqida so'z yuritiladi.

Maqolani yozishda tarixiy taqqoslash, xronologik izchillik, sabab, jarayon va natija bog'liqligi, tarixiy bilishning xolislik, tarixiylik hamda tizimlilik tamoyillaridan foydalanildi.

Ashtarxoniy Vali Muhammadxon va Imomqulixon o'rtasidagi siyosiy ziddiyatlar haqida akademik A.Ziyo [1], B.Ahmedov [2], B.Eshov [3], K.Kattaev [4] xorijiy tadqiqotchilar: Welsford Thomas [5], Şeyda Duman [6] va boshqalar o'z tadqiqotlarida keltirib o'tishgan. Ammo ularning hech qaysisida Imomqulining Samarqand hokimligi tafsilotlari keltirilmagan.

Imomquli faoliyatining boshlanishi. 998\1590 yil turkiy sigir yilida dunyoga kelgan Imomqulixon Nadr devonbegi orlotga tarbiyalash uchun topshiriladi [7]. Otasi – Din Muhammad vafotidan so'ng [7], uning tarbiyasi bilan amakisi Boqi Muhammad shug'ullangani quyidagicha keltirilgan: و ان در ينيم شهوار در کنار عاطفت و تربيت عم بزرگوار خود باقی محمد خان پرورش یافت. Tarbiya muddati matnning hoshiyasida yetti yil (هفت سال) deb ko'rsatilgan [7]. Demak, bundan ayon bo'ladiki, u avval orlot urig'idan bo'lgan Nodir devonbegi, keyinchalik 1598-1605 yillar mobaynida amakisi – Boqi Muhammad qo'llarida tarbiyalandi. Bu esa kelajakda undagi podshohlarga xos bo'lgan xislatlarning shakllanishiga zamin yaratgan.

“Bahr ul-asror” asarida yozilishicha, Vali Muhammadxon Imomqulini Samarqandga, uning ukasi – Nadr

Muhammadni Shahrisabzga hokim etib tayinlaydi [10]. Mir Muhammad Salim esa shunday yozgan: Imomquli Vali Muhammadxon (1605-1611) hukmronligi boshlanmasidan oldin Samarqandni 5 yil mobaynida boshqaradi [7]. Bu manbaga ishonadigan bo'lsak, u 1600-1605 yillarda Samarqand hokimi bo'lgan. Lekin “Tazkirat ush-shuaro” asarini o'zbek tiliga tarjima qilgan Ismoil Bekjonov uni Samarqand hokimlari ro'yxatida keltirmagan [11]. Imomquli o'zining hokimligi davrida ko'pgina obodonchilik ishlarini amalga oshirgan [12]. Shuning uchun ham uning Samarqanddagi hokimlik faoliyati maxsus o'rganilishi kerak.

Imomquli va ukasi Nadr Muhammadlar dastlabki vaqtlarda amakilariga mamlakat sarhadlaridagi beboshliklarni yengishda yordam berishgan. Masalan, 1607 yil shahzodalar Badaxshonda bo'lib o'tgan notinchlikni yengishda ko'maklashishdi. O'zini Temuriy shahzoda deb da'vo qilgan Mirza Hasan ismli mahalliy badaxshonlik Qunduzga da'vo qilgan chog'ida Imomquli va Nadr Muhammad uni mag'lub etishdi [10]. Shahzodalarning bu kabi janglardagi muvaffaqiyatlari Vali Muhammadxonni tashvishga solib qo'ydi. Undan hokimiyatni tortib olishidan qo'rqan podshoh shahzodalarning xatti-harakatlarini cheklash uchun ularning yoniga otaliqlar yubordi. Masalan, Nazarbiy ko'kaltoshni Samarqandga Imomqulini nazorat qilishga, Nadr Muhammadni akasidan yiroq qilish uchun Balx viloyatiga hokim etib tayinlab, unga otaliq sifatida Nazarbiyning ukasi Shahbek ko'kaltoshni yuboradi [9]. Keyinchalik ba'zi bir amaldorlarning ig'vosi bilan Vali Muhammadxon va Imomquli orasiga sovuqchilik tushadi [7]. Natijada ular orasida bir necha marta janglar sodir bo'ldi. Buning natijasida Imomquli u Samarqanddan Balxga ketishga majbur bo'ldi. Bu haqida oldingi maqolada batafsil keltirib o'tilgan [16].

Vali Muhammadxonning podshohligiga xotima yasagan omillar avvalo uning qilgan nopok ishlari va harakatlari edi.

Shu sababli ba'zi bir amaldorlar undan yuz o'girdi va Imomquli tomonga o'tishdi. Bora-bora xon ba'zi bir amaldorlariga ishonmay qo'ydi va o'ziga sodiq bo'lgan va bo'lmaganlarni ajrata olmay qoldi. Natijada, o'zini bulut ostida his qilgan amirlar Imomquliga xat yozib, amakisiga qarshi qo'zg'olon ko'tarish va Movorounnahr taxtini egallashga undadilar. Ammo fitnachilarning yuborayotgan xati Vali Muhammadxonning qo'liga tushdi. Bu xat ba'zi bir amaldorlar tomonidan yozilib, hattoki muhri ham bosilgan edi. Bundan g'azablangan Vali Muhammadxon Buxoroda kengash chaqirib, xatni xat egalarga ko'rsatdi. Albatta, ular bu da'voni rad etdilar. Vali Muhammadxon uzrlarini qabul qilmay, ularni qatl qildirdi. Bu qatl qilinganlar Abdullaxon II zamonida eng ishonchli va sodiq amaldorlar – Do'stum arg'un, shoh Ko'chakbiy, Hojibiy no'yon bo'lib, ular Boqi Muhammadxon boshqaruvi vaqtida ham eng obro'li, martabasi baland amaldorlar edilar. Podshohdan Xojagon bu amaldorlarning gunohlaridan o'tishini so'raydi. Biroq 1019 yil zul hijja oyida (1611) bu uch amaldor Vali Muhammadxonning ularga ishonmasligi sababli qatl etildi [9]. Bu haqida mavlono Arshi torix yozgan.

Unga xiyonat qilgan camarqandlik fitnachilarni jazolash uchun bir guruh odamlarini yubordi. Ammo ular bu holatni oldindan sezishib, ba'zilar o'z qarindoshlari bilan Balxga qochishdi. Mahmud ibn Valining yozishicha, o'zaro kurashlar jarayonida 1611-yilda amirlardan Nodirbek, Shakurbiy saroy, Muhammad Boqibiy qalmoq, Yalangtushbiy va boshqalar Vali Muhammadxon tomondan Imomqulixon tomonga o'tib ketdi [9]. Ayrimlari Imomquli oldiga borib, uni Samarqandga olib kelib, xon qilib ko'tarishdi [9]. Endi Imomqulixon o'zini qudratli hukmdor deb his qila boshladi va Buhoroga – amakisiga qarshi yurish qildi. U Qarshiga yetib borganida amakisi Vali Muhammad unga qarshi yurishga otlandi. O'sha vaqtda Vali Muhammadning yonida uch mingga yaqin o'zbek askarlari bor edi. Jang natijasida Vali Muhammadxon yengilib, Eron shohi huzuriga qochdi [14].

Imomqulixon taxtga o'tirgach, uning dastlabki harakati Toshkentni egallagan qozoq va qoraqalpoq qo'shinlariga zarba berish bo'ldi. Vali Muhammadxonning yo'qligidan foydalangan Turkistonni boshqarayotgan qozoq shahzodalari Toshkentni egallab, Samarqandga yurish qildilar. Bundan xabar topgan Imomqulixon ukasini Balxdan chaqirib olib, o'zi Samarqandga borib ikki qozoq shahzodasi bilan shartnoma tuzdi. Unga ko'ra, qozoq shahzodalarga vaqtinchalik Toshkent hududi berildi. Ko'p o'tmay ularning Toshkentdagi hukmronligiga chek qo'yib, o'g'li Iskandar Sultonni Toshkentga hokim etib tayinlab, o'zi Samarqandga qaytib ketdi. Samarqandga qaytayotgan vaqtida onasining bemorligi haqida noxush xabar yetib keldi. Xon ba'zi odamlarini Samarqandda qoldirib, o'zi hamrohlari bilan Buxoroga yo'l oldi. Yetib borgach, amakisi Vali Muhammadxonni Buxoroga kelayotganining xabarini eshitadi. Natijada, Imomqulixon xotini va onasini olib, Vali Muhammadxonning shaharga kirishidan uch kun oldin shahardan chiqib, Qarshiga yo'l oldi.

Vali Muhammadxon shoh Abbosning bergan askari yordamida Buxoroga yurish qildi. U Imomqulixonning asosiy qo'shini Samarqandda ekanligini yaxshi bilardi, shu sababdan ham Buxoroni bosib olish Samarqandga qaraganda oson bo'ladi deb o'ylagan edi. U 1020/1611 yil 26-avgust chorshanba kuni Buxoroga kirib keldi va 1611-yil-27 avgustda qayta taxtni egallab, o'z nomidan tangalar zarb qila boshladi. Buxoroning sayyidlari, ulamolari uning poyiga qayta tiz

cho'kdilar. Vali Muhammadxon xotinining ayanchli taqdiridan xabardor bo'lgach, o'sha fatvoni chiqargan qozini huzuriga keltirdi. Biroq bu qozi uni Imomqulixon majbur qilgani, agar rad javobini bersa, qatl etilish bilan qo'rqitganini aytadi. Bir qancha amaldorlar bu vaziyatda o'rtaga tushib, uni o'lim jazosidan qutqarib qoladilar. Xon unga xiyonat qilgan amaldorlarning ko'pchiligini hibsga oldi va ba'zilariga jarima to'latdi [15].

Samarqanddagi vaziyat. Samarqanddagi amirlar Vali Muhammadxonning taxtni qayta egallaganini eshitishgach, ikki guruhga bo'linishdi. Bir guruh Vali Muhammadxondan kechirim so'rab u tomonga o'tishni afzal bildi. Ikkinchi guruh esa Qarshida turgan Imomqulixonni qisqa yo'l orqali Samarqandga olib kelishdi.

Bu voqealardan xabarsiz Vali Muhammadxon Samarqandga qarab kelar edi. Bo'lgan voqealarni eshitgach, u Qarshiga yurishdan qaytargan amirlaridan g'azablandi. Endi Vali Muhammadxon Samarqanddagi Imomqulixonning askarlari sonini aniqlash maqsadida bir necha marta ayg'oqchi yuborib, qo'shini o'ng ming kishidan ortiqligi va Samarqand qal'asining oldida xandaq qaziganini aniqladi. Bu jangda Imomqulixon qozoq shahzodalari kelib qo'shiladi. Naqshbandiya shayxiga ixlosi baland bo'lgan bu shahzodalar uning rahnamoligida Imomqulixon tomonida jangga kirishishadi [15].

Ular o'rtasidagi hal qiluvchi jang 1020/ 1612 [18] 14-sentabr kuni rajab ul murajjab oyida Samarqand yaqinidagi Mog'iyon ko'li (Samarqand viloyati tarkibidagi hududdir) yonida bo'lib o'tdi. Iskandarbek Munshiyning aytishicha, har ikkala tomondan ikki uch yuzdan ortiq odam halok bo'lmagan. Imomqulixon xudoga tavakkal qilib, madad so'rab, bir qancha lashkari bilan Samarqandga keldi va o'sha yili 1020/ 1612 avliyolar qutbi hazrat Xoja Hoshimdan ko'mak so'raydi. Hazrat Imomquliga fотиha beradi va aytadiki: G'alaba sening lashkaringga hamroh bo'ladi. Bu gaplardan Imomqulining ko'ngli tasalli topdi va raqibi bilan Mog'iyon ko'li yonida [19] uchrashadilar [13]. O'sha vaqtda Vali Muhammadxonning askarlari mag'lub bo'lib, Imomqulixon qo'shiga hamroh bo'ldi. Natijada yordamga kelgan qizilboshlar har tarafga parokanda bo'ldi. Bu holat xuddi dashtda qo'ylar bo'ridan qo'rqib yo talofat o'rib qochganga o'xshardi. Qanchadan qancha shamshir va tirlar yer yuzida lolaga o'xshab qoldi, – deb "Tarixi sayyid roqim" asarida keltiriladi [18]. Bu jang Mog'iyon ko'li yonida sodir bo'ldi va u yerda Vali Muhammadxon yaralanib, o'sha yerda o'ldirildi. Uning qabri ajdodlari – Joni Muhammad, Boqi Muhammad kabi Buxorodagi Bahouddin Naqshband majmuasidagi Dahmayi shohon (Podshohlar dahmasi)da joylashgan [8].

Xulosa. Vali Muhammadxonning hokimiyati uning qilgan nomaqbul amallari va xalq orasida obro'li bo'lgan Do'stum arg'un, shoh Ko'chakbiy, Hojibiy no'yyonlarni qatl etishi bo'ldi. Samarqandning ba'zi bir amaldorlari yordamida Imomqulixon Vali Muhammadxonga qarshi kurashda to'g'ri qaror qabul qilib, qo'lga kiritgan hokimiyatini saqlab qoldi. Buning ustiga uning Vali Muhammadxon boshqaruvidan oldingi 5 yil mobaynida Samarqand hududidagi hokimligi unga o'z tarafdorlarini shakllantirishda yordam bo'lgan deyish mumkin. Bunday holatlar shohlarga xos tarbiya olgan Imomqulixonning podshohlik taxtini egallab, uning atrofida unga xayrixohlar ko'payishiga sabab bo'ldi. Ko'rinib turibdiki, Imomqulixonning oliy hokimiyatni egallashida Samarqand muhim ahamiyat kasb etgan.

ADABIYOTLAR

1. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. – Тошкент: Шарқ, 2000. – Б. 256.
2. Аҳмедов Б. Ўзбекистон тарихи манбалари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2001. – Б.193.
3. Эшов Б. Ўзбекистон давлат ва маҳаллий бошқарув тарихи. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2019. – Б. 60.

4. К.Каттаев. Маҳдуми Аъзам тарихи ва мукамал даҳбедийлар тариқати. Самарқанд: – Маҳдуми Аъзам Даҳбедий илмий-тадқиқот фонди, 2011. 2023. Б. 94.
5. Welsford Thomas. Four types of of loyalty in early modern Central Asia. Leiden-Boston: Brill, 2013. – P.97-98.
6. Şeyda Duman Buhara hanlığında İmamkulu han dönemi. Afyonkarahisar. 2023. P.185.
7. Силсилат ас-салотин, Бодлеян кутубхонаси, Inv.№169, 1836.
8. McChesney, R.D., 1944 - Central Asia-foundations of change. The Darwin press, inc.Princeton, New Jersey.P.100.
9. Сухайл. Имомқулинома. // ШҚФ қўлёзмаси №89.
10. Маҳмуд ибн Вали. Баҳр ул асрор. ЎЗФАШИ. Қўлёзма сони 7418. С.766 80а, 1696
11. Мутрибий Самарқандий. Тазкират уш-шуаро. Форс тилидан таржима, кириш сўзи ва изоҳлар муаллифи Исмоил Бекжонов. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2013. – Б. 165.
12. Мутриби Самарқандий. Нухайи зебони Жаҳонгир, И.Бекжонов ва С.А.Мужони таржимаси (Қум: Китобхонайи Мараши Нажафий, 1376/1997-1998. Б.223
13. Мухаммадйусуф Мунши. Муқимханская история. / Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели профессора А.А.Семенова. – Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1956. – 304 с.
14. Eskandar beg Monshi. History of shah Abbas the great. Volume II. Translated by Roger M. Savory. – Boulder, Colotado: Westview Press,1930. –P.512.
15. Қожамқули Балхи. Тарихи Қыпчақи. Алматыю.2017. –Б.250.
16. Раҳмонова П.Б. Аштархоний шахзодалар ва Вали Муҳаммадхон ўртасидаги зиддиятлар. Ўзбекистон ҳудудида давлатчилик тарихи: анъаналар ва трансформатсион жараёнлар мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари // Самарқанд :2024. – Б.94-102.
17. Таниева Г.”Ялангўш Баҳодирнинг Бухоро хонлиги сиёсий барқарорлигини таъминлашдаги ўрни” мавзусидаги халқаро конференция материаллари. Самарқанд.: 2019.
18. Тарихи Саййид роқим. // СамДУ қўлёзмаси №, 210 а,
19. 1546 йил 15-мартда тузилган Хожа Ахрорнинг мазоридаги Мавзолейнинг вақф ҳужжатида Шовдор тумани таркибидаги Моғиён жой номи тилга олинган (Самарқандские документы XV-XVI вв. С. 329, 358). Жанг бўлиб ўтган жой, яъни “Кўли моғиён” билан ҳужжатда тилга олинган мавзё бир-бирига яқинми? Деган савол ҳам алоҳида тадқиқотни талаб этади.
20. Муҳаммад Юсуф Мунший. Тазкираи Муқимхоний // СамДУ қўлёзмаси № 1188170. –41а.
21. Ҳофиз Таниш ал-Бухорий. Абдуллонома (Шарафномаи шоҳий). Иккинчи китоб. Форс тилидан С.Мирзаев ва Ю.Ҳакимжонов таржимаси. Изоҳлар муаллифи Б. Аҳмедов. – Тошкент.: Шарқ, 2000. Б.349.